

Ι Σπήλαια Πετρωτού Αλιστράτης Σερρών

Αναστάσιος Σύρος

Αρχαιολόγος

Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας

ΥΠΟΓΕΙΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΕΝΟΣ ΠΕΤΡΟΤΟΠΟΥ

01

Περιοχή Πετρωτού: Άποψη
του φαραγγιού του ποταμού
Αγγίτη από ανατολικά
(Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

Η ΠΕΡΙΟΧΗ «ΠΕΤΡΩΤΟ» ΤΟΠΟΘΕΤΕΙΤΑΙ ΣΤΟΥΣ ΝΟΤΙΟ-ανατολικούς πρόποδες του Μενιοκίου όρους, λίγα χιλιόμετρα ανατολικότερα του οικισμού της Αλιστράτης Σερρών. Πρόκειται για βραχώδη έκταση με ήπιο ανάγλυφο, με μέγιστο υψόμετρο που φτάνει, κατά προσέγγιση, τα 190 μέτρα και συνολικό εμβαδόν που ανέρχεται στα 14.000 στρέμματα περίπου (εικ. 2). Το νότιο όριό της ταυτίζεται με την κοίτη του ποταμού Αγγίτη, παραπόταμου του Στρυμόνα, που στο τμήμα αυτό ρέει εγκιβωτισμένος σε κατάφυτο μαιανδρώδες και βαθύ φαράγγι, μήκους 15 χιλιομέτρων και μέγιστου βάθους 100 μέτρων (εικ. 1). Το φαράγγι είναι γνωστό από τον Σέρβο γεωλόγο J. Cvijić και ως «Στενά Πέτρας» ή «Διώρυγα»¹.

Το άγονο τοπίο του Πετρωτού και το υδροχαρές περιβάλλον του φαραγγιού συνθέτουν μέσω της αντίθεσής τους ένα εντυπωσιακό αλλά και παράδοξα αρμονικό σύνολο, μεγάλο τμήμα του οποίου είναι χαρακτηρισμένο ως τοπίο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους². Αποτελεί προσφιλή προορισμό για αναψυχή και οικοτουρισμό, όπου το σπήλαιο της Αλιστράτης κατέχει περίοπτη θέση. Κύριο χαρακτηριστικό της περιοχής είναι το εκτεταμένο σύστημα διακλάσεων, τα κατακόρυφα επίπεδα των οποίων συνέβαλαν στην καρστικοποίησή της³. Το καρστ έχει εκδηλωθεί μέσω ποικίλων επιφανειακών σχηματισμών και πληθώρας σπηλαιομορφών. Στο φαράγγι του ποταμού Αγγίτη, ειδικότερα, το γεωλογικό τοπίο συνδιαμορφώνεται από τα έντονα διαβρωτικά φαινόμενα.

Ιστορικά το Πετρωτό εντάσσεται στην ευρύτερη περιοχή της Φυλλίδας, η οποία στους πρώιμους ιστορικούς χρόνους αποτελούσε τμήμα της Χώρας των Ηδωνών ή, κατά άλλους, των Οδομάντων⁴, ενώ τον 4ο αιώνα π.Χ. προσαρτήθηκε στο Μακεδονικό κράτος. Το ιστορικό παρελθόν σε συνδυασμό με το ιδιαίτερο ανάγλυφο έχουν εμποτίσει την τοπική παράδοση με στοιχεία μυθολογίας, η ευρύτατη διάδοση των οποίων είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη έντονης λαθρανασκαφικής δραστηριότητας.

Ήδη από τη δεκαετία του 1970, οι πρώτες ερευνητικές αποστολές, στις οποίες μετείχαν κατά καιρούς η Ελληνική Σπηλαιολογική Εταιρεία⁵, το Πανεπιστήμιο Αθηνών, το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας της Βιέννης και πιο πρόσφατα η Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας, προχώρησαν στη χαρτογράφηση της περιοχής και των σπηλαίων της και δημιούργησαν μια σημαντική δεξαμενή δεδομένων, κυρίως γεωλογικών, παλαιοντολογικών και βιοσπηλαιολογικών⁶. Μολονότι προέκυψαν και στοιχεία για την ύπαρξη αρχαιολογικών καταλοίπων, η περαιτέρω διερεύνησή τους ήταν εντελώς αποσπασματική.

Η Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας επιχείρησε τον εμπλουτισμό των διαθέσιμων πληροφοριών, στοχεύοντας στην αρχαιολογική, κυρίως, τεκμηρίωση των σπηλαίων⁷. Ο συνολικός αριθμός τους ανέρχεται πλέον στα 27 (εικ. 2). Ωστόσο, στα ήδη γνωστά σπήλαια είναι βέβαιο ότι θα προστεθούν και άλλα, ενώ δεν αποκλείεται η μελλοντική έρευνα να αποδείξει ότι ορισμένα συνδέονται μεταξύ τους. Προς την κατεύθυνση αυτή, ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αποτελέσματα των γεωφυσικών διασκοπήσεων που διενήργησε το Ινστιτούτο Γεωφυσικής του Πανεπιστημίου του Λέομπεν στο ανατολικό τμήμα του Πετρωτού κατά το έτος 2000, τα οποία επιβεβαίωσαν την ύπαρξη άγνωστων μέχρι

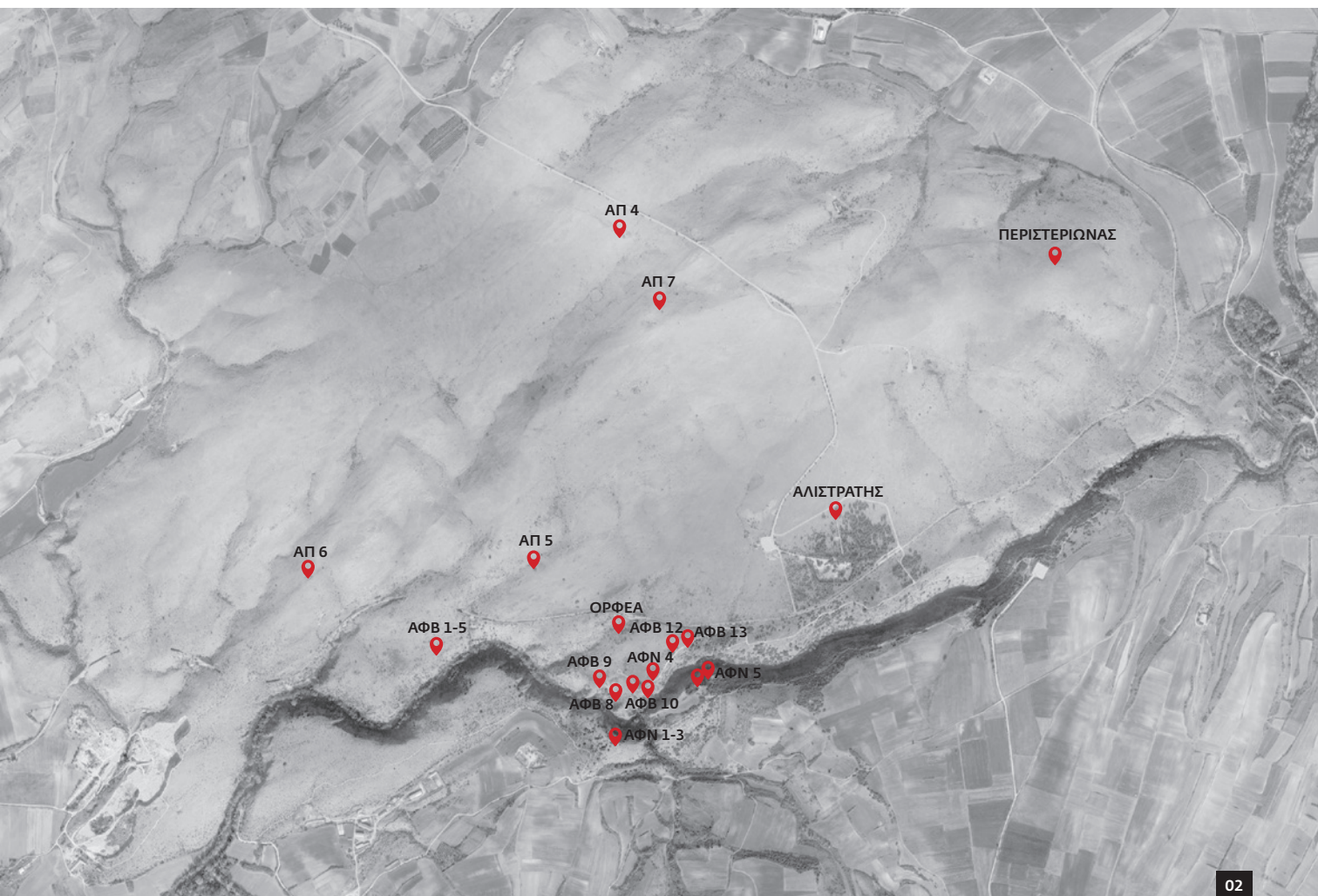
τότε υπόγειων καρστικών μορφών μεταξύ των σπηλαίων Αλιστράτης και «Περιστερώννας». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εξαγωγή σχετικών συμπερασμάτων παρουσιάζουν, εξάλλου, εν εξελίξει γεωφυσικές έρευνες που επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στην ευρύτερη περιοχή περιμετρικά του αξιοποιημένου σπηλαίου.

Στο κεντρικό και νότιο Πετρωτό έχουν εντοπιστεί επτά σπήλαια, από τα οποία τα τρία είναι ευμεγέθη, με σημαντική οριζόντια ανάπτυξη. Πρόκειται για τα σπήλαια Αλιστράτης, Ορφέα και «Περιστερώννας», ανενεργούς καρστικούς αγωγούς με ευρύχωρους και καταστόλιστους θαλάμους.

Το σπήλαιο Αλιστράτης είναι το μεγαλύτερο της περιοχής, με συνολικό μήκος διαδρόμων περί τα τρία χιλιόμετρα. Από τους τρεις κύριους άξονες ανάπτυξής του ο ένας ταυτίζεται με τη διαδρομή των επισκεπτών (εικ. 3). Το σημερινό δάπεδο εμφανίζεται με τη μορφή κλαστικών⁸ (κυρίως ερυθρογή), χημικών (σπηλαιοθέματα), οργανικών (εναποθέσεις γουανό) και ανθρωπογενών ιζημάτων (άνθρακες-στάχτες με πλήθος ευρημάτων)⁹. Ενδεικτική για το πάχος και τη διαστρωμάτωσή τους, καθώς και για την απόλυτη χρονολόγηση των αρχαιολογικών επιχώσεων, ήταν η δοκιμαστική τομή βάθους 4,5 μέτρων περίπου, που διανοίχθηκε στο πλαίσιο παλαιότερου ερευνητικού προγράμματος του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας της Βιέννης¹⁰.

Σχετικά πρόσφατη αρχαιολογική έρευνα επικεντρώθηκε στο τμήμα του σπηλαίου που αναπτύσσεται κοντά στη φυσική, βαραθρώδη είσοδο (εικ. 4). Στην περιοχή αυτή και με αφετηρία μικρή αίθουσα αναπτύσσονται ακτινωτά πέντε κλάδοι, ορισμένοι από τους οποίους επικοινωνούν με το επισκέψιμο τμήμα του σπηλαίου. Ερευνήθηκαν οι τρεις μεγαλύτεροι (κλάδοι 1, 2 και 4), όπου εντοπίστηκε σχεδόν επιφανειακά εκτεταμένο αρχαιολογικό στρώμα. Χαρακτηρίζεται από διάσπαρτους άνθρακες και πλήθος κινητών ευρημάτων, στα οποία περιλαμβάνονται θραύσματα τροχήλατων και χειροποίητων αγγείων και, σε μικρότερες ποσότητες, οστά θηλαστικών, κυρίως αιγοπροβάτων και χοίρων, θραύσματα στρωτήρων κεράμων λακωνικού τύπου και μικροευρήματα. Το ποσοστό εμφάνισης των δύο κατηγοριών κεραμικής κλιμακώνεται ανάλογα με την απόσταση από τη φυσική είσοδο. Αρχικά υπερτερεί η τροχήλατη, ενώ σε πιο απομακρυσμένα σημεία επικρατεί η χειροποίητη.

Στην τροχήλατη κεραμική, που περιλαμβάνει ακόσμητα ή υποτυπωδώς διακοσμημένα χρηστικά αγγεία — κυρίως οινοχόες, αμφορείς και λοπάδες — αποτυπώνεται η χρήση του σπηλαίου κατά τους υστερορωμαϊκούς χρόνους (εικ. 5α). Μια πιο «κλειστή» χρονολόγηση μέσα στον όψιμο 4ο ή τον 5ο αιώνα μ.Χ. προκύπτει από έναν αμφορέα και δύο λοπάδες, με τυπολογικά χαρακτηριστικά και κεραμική ύλη που προσιδιάζουν σε αντίστοιχα παραδείγματα από την περιοχή των Φιλίπων¹¹. Στα προϊστορικά κατάλοιπα περιλαμβάνονται χειροποίητα όστρακα, διπλάσια σχεδόν από τα τροχήλατα, καθώς, επίσης, λιγοστά λίθινα και πήλινα μικροευρήματα, ανάμεσα στα οποία ένα αμφικωνικό σφονδύλι, μια μικρή σμίλη και μια πήλινη, σφαιρική, περίτεχνα διακοσμημένη χάνδρα (εικ. 5β-γ). Στα θραύσματα αγγείων που εξετάστηκαν, όλα ακόσμητα, αναγνωρίζονται κυρίως φιάλες, αμφοροειδή και πιθόσχημα αγγεία, καθώς και άλλα σχήματα των οποίων η

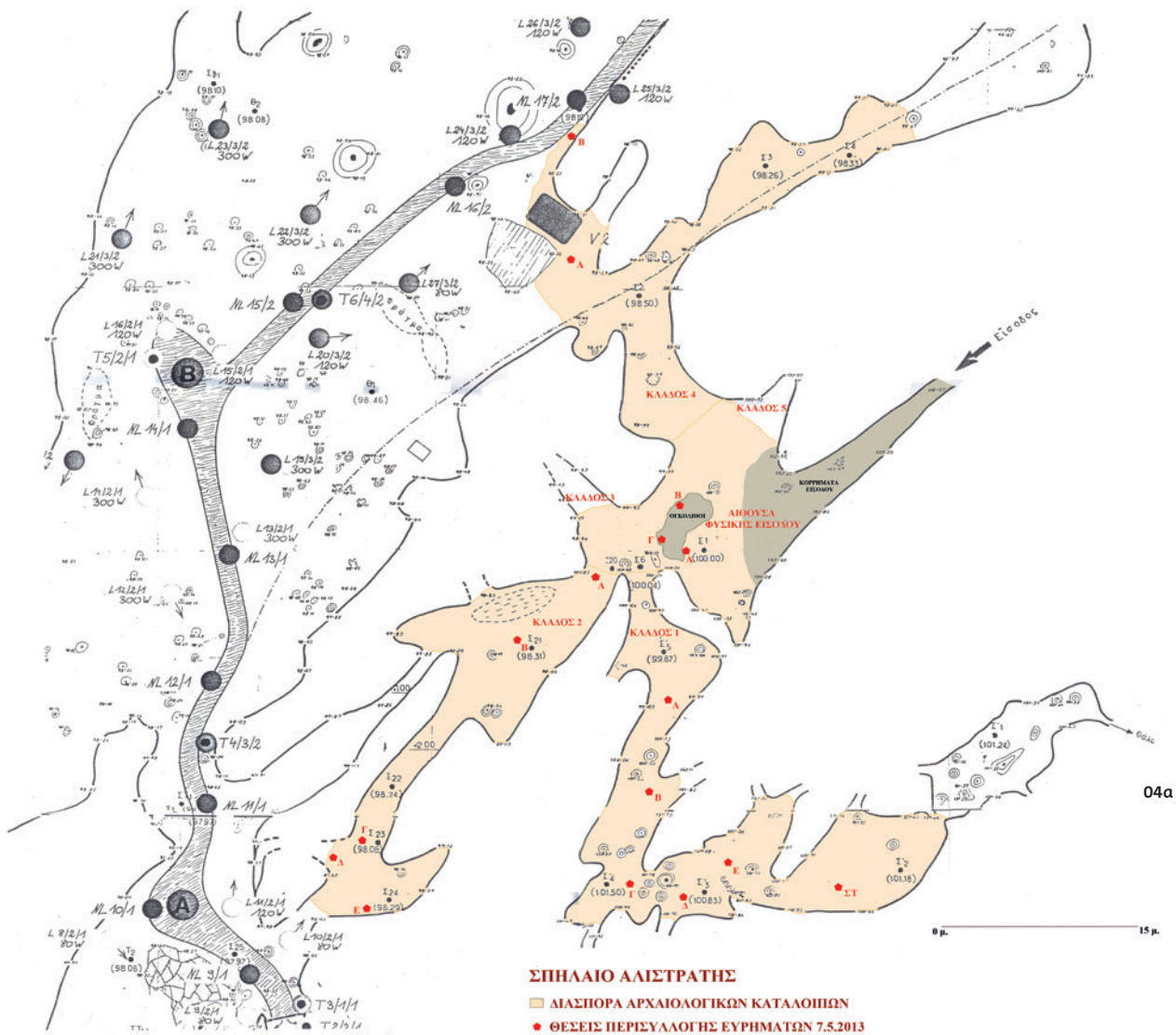

02

Περιοχή Πετρωτού:
Δορυφορική εικόνα
της περιοχής
Πετρωτού σε
προοπτική (Google),
με σημειωμένες
τις θέσεις
των γνωστών
σπηλαίων.

03

Σπήλαιο Αλιστράτης.
Άποψη του
εσωτερικού και
του διαδρόμου
των επισκεπτών
(Φωτογραφικό
Αρχείο ΕΠΣ).

04α

04β

04

Σπήλαιο Αλιστράτης: α. Κάτοψη της περιοχής της φυσικής εισόδου, όπου εκτείνονται τα επιφανειακά αρχαιολογικά κατάλοιπα, και β. άποψη της φυσικής εισόδου.

05

Σπήλαιο Αλιστράτης. Επιφανειακά ευρήματα: α. Τροχήλατη κεραμική, β. χειροποίητη κεραμική, γ. μικροευρήματα.

ταύτιση είναι επισφαλής λόγω της εξαιρετικά αποσπασματικής διατήρησης. Μοιάζει εφικτή η διάκριση δύο τουλάχιστον προϊστορικών φάσεων χρήσης. Η οψιμότερη χαρακτηρίζεται από την παρουσία φιαλών με διχαλωτές λαβές (τύπου *wish-bone*), χαρακτηριστικών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και της Πρώιμης του Σιδήρου¹². Στην πρωιμότερη ανάγεται το σχήμα της φιάλης με οριζόντιες σωληνωτές λαβές επί του χείλους, που παραπέμπει σε μία σειρά θέσεων της προχωρημένης Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από την Κεντρική Μακεδονία μέχρι την Ανατολία¹³. Η απουσία καταλοίπων παλαιότερων εποχών οφείλεται, σύμφωνα με τον Β. Γιαννόπουλο, στο γεγονός ότι μέχρι και τη Νεολιθική εποχή το σπήλαιο δεν ήταν προσβάσιμο ή η είσοδός του ήταν εξαιρετικά στενή¹⁴.

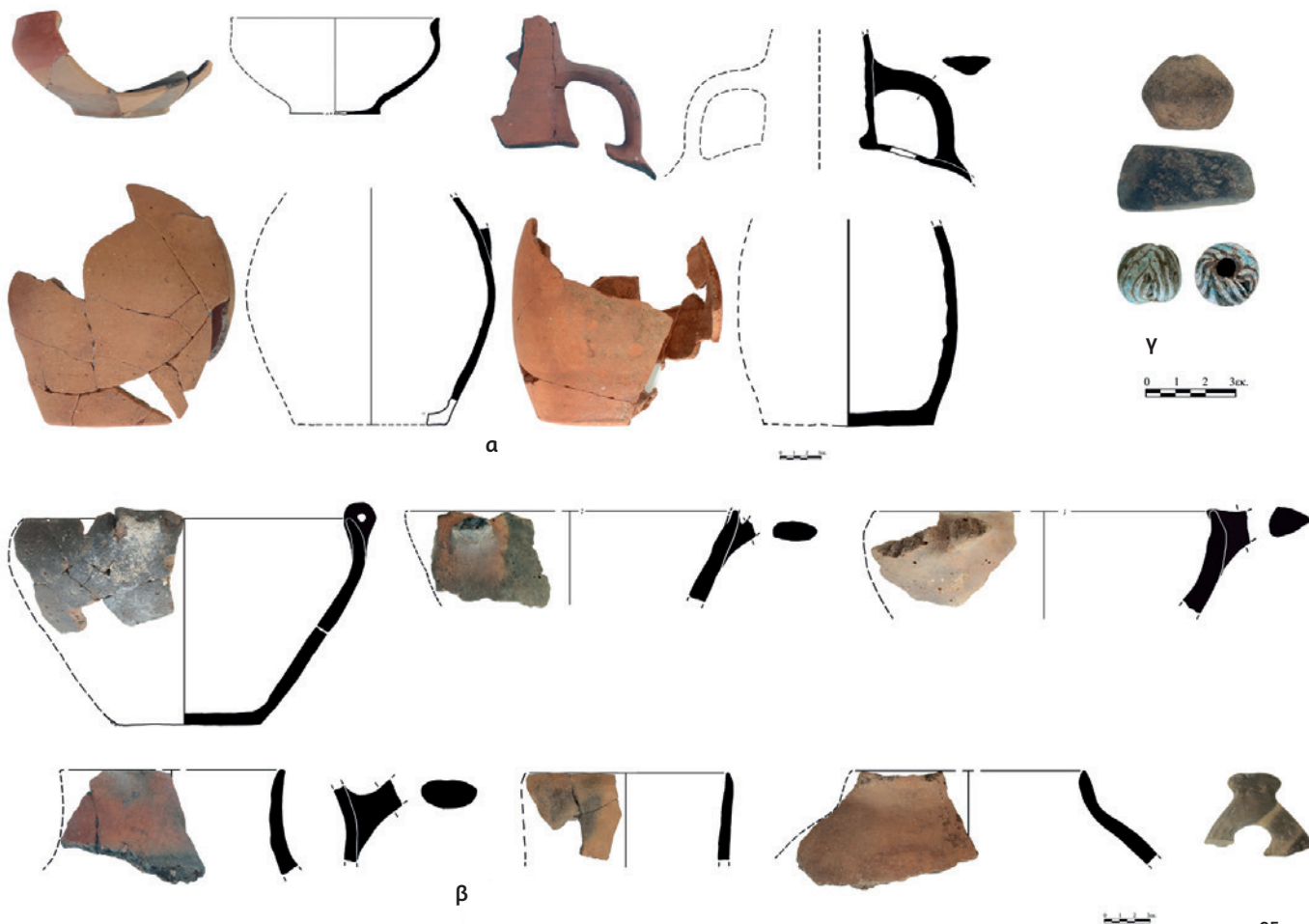
Το σπήλαιο Ορφέα, οριζόντιο και δαιδαλώδες, βρίσκεται 800 μέτρα περίπου νοτιοδυτικά του αξιοποιημένου σπηλαίου και αποτελεί μικρογραφία του (εικ. 6α). Σχεδόν σε όλη την έκτασή του εντοπίστηκε επιφανειακά διάσπαρτη χειροποίητη κεραμική (εικ. 6β). Σχετικά πρόσφατα η Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας διενήργησε ανασκαφική έρευνα, η οποία ανέδειξε κατάλοιπα εγκατάστασης της Νεότερης Νεολιθικής και της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού¹⁵. Μεταξύ άλλων, βρέθηκαν πλήθος θραυσμάτων αγγείων, οστά οικοιστών ζώων και όστρεα, οστέινα και λίθινα εργαλεία, πήλινα σφονδύλια και δύο αποσπασματικά σωζόμενα ανθρώπινα κρανία.

Στην κορυφή του ανατολικότερου υψώματος βρίσκεται το

σπήλαιο «Περιστεριώνας», το οποίο προσομοιάζει στα δύο προηγούμενα, δεν περιέχει, ωστόσο, εμφανή αρχαιολογικά κατάλοιπα.

Στο κεντρικό και νότιο Πετρωτό εντοπίστηκαν άλλα τέσσερα, μικρότερα σπήλαια, στα οποία δόθηκε συμβατική ονομασία. Πρόκειται για τα «ΑΠ 4» έως «ΑΠ 7», σπήλαια με βαραθρώδη είσοδο διανοιγμένη εντός μικρής δολίνης¹⁶. Ερευνητικές εργασίες πραγματοποιήθηκαν στα «ΑΠ 5» και «ΑΠ 6», αμφότερα δυτικά του σπηλαίου Ορφέα. Στην πρώτη περίπτωση («ΑΠ 5») ερευνήθηκε μικρός κλάδος με ανεξάρτητη οριζόντια είσοδο, πολύ κοντά στη βαραθρώδη, ο οποίος είχε υποστεί εκτεταμένους εκβραχισμούς και αποχωματώσεις. Η επιφανειακή έρευνα στην περιοχή της εισόδου αποκάλυψε ευρεία διασπορά χειροποίητης κεραμικής και απολιθωμένων οστών, μεταξύ των οποίων αναγνωρίστηκαν κυρίως βοοειδή. Στην κεραμική που συλλέχθηκε, κατά πλειονότητα αδιάγνωστη, αναγνωρίστηκε σημαντική ποσότητα νεολιθικών οστράκων. Το δεύτερο σπήλαιο («ΑΠ 6») είναι επίσης μικρό, κατακόρυφης ανάπτυξης. Χαρακτηρίζεται από έντονες κατακρημνίσεις αλλά και λαθρανασκαφικές επεμβάσεις μεγάλης κλίμακας. Ερευνήθηκαν τα προσπελάσιμα τμήματά του, στα οποία δεν βρέθηκαν εμφανή ίχνη χρήσης.

Τα περισσότερα σπήλαια της περιοχής είναι διανοιγμένα κατά μήκος του φαραγγιού. Καθοριστική για τον σχηματισμό τους υπήρξε η διέλευση του ποταμού, ο οποίος αναδιαμόρφωσε προϋπάρχουσες καρστικές μορφές. Πρόκειται για

σπήλαια περιορισμένης έκτασης, με ευμεγέθεις οριζόντιες εισόδους. Λόγω της διάβρωσης ή της κατωφερούς κλίσης του παλαιοδαπέδου τους έχουν απολέσει σημαντικό μέρος της επίχωσής τους. Στις περισσότερες περιπτώσεις είναι εμφανή τα ίχνη πρόσφατης χρήσης τους, κυρίως για σταβλισμό αιγοπροβάτων.

Σήμερα είναι γνωστά 18 συνολικά σπήλαια, σχεδόν όλα ανώνυμα, στα οποία δόθηκε συμβατική ονομασία. Στη βόρεια όχθη ερευνήθηκαν 11 από τα 13. Συστάδα πέντε μικρών μονόχωρων σπηλαίων (σπήλαια «ΑΦΒ 1» έως «ΑΦΒ 5»), χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον, βρίσκεται σχετικά απομονωμένη, αρκετές εκατοντάδες μέτρα δυτικότερα των υπολοίπων.

Στη βάση του ανατολικού μετώπου απόκρημνου βράχου βρίσκεται η είσοδος του σπηλαίου του Αγίου Γεωργίου, μεταξύ των πιο αξιολογών της βόρειας όχθης (εικ. 7α). Τα χαρακτηριστικά του παραπέμπουν στα μεγάλα σπήλαια του Πετρωτού (εικ. 7β). Αποτελείται από δύο διαδοχικές ευμεγέθεις αίθουσες με πολλές μικρότερες διακλαδώσεις. Το δάπεδο είναι διαταραγμένο από λαθρανασκαφές, κυρίως στα πρώτα τμήματα. Επιφανειακά εντοπίστηκαν λιγοστά αρχαιολογικά κατάλοιπα. Πρόκειται, κυρίως, για μικρές συλλογές οστράκων στην πρώτη αίθουσα, από τις οποίες προέκυψε τμήμα αμφορέα της Ύστερης Αρχαιότητας. Επιπλέον, από την περιοχή της εισόδου συλλέχθηκαν μία λαβή υστερορωμαϊκού αμφορέα τύπου Karitän II, που χρονολογείται μεταξύ του 2ου και του 5ου αιώνα μ.Χ.¹⁷, και λιγοστά θραύσματα εφνυαλωμένης κεραμικής, μάλλον Μεταβυζαντινής εποχής. Στην ίδια περιοχή και μέσα στα λατυποπαγή¹⁸ διαπιστώθηκε η παρουσία απολιθωμένων οστεολογικών καταλοίπων, μεταξύ των οποίων διακρίνονται οστά αρτιοδάκτυλων¹⁹ ζώων (οικογένεια βοοειδών, ελαφιδών) και σαρκοφάγων (οικογένεια αρκτίδων).

Λίγο ψηλότερα βρίσκονται τα σπήλαια «ΑΦΒ 7» και «ΑΦΒ 8», από τα οποία ερευνήθηκε μόνο το δεύτερο. Το σπήλαιο «ΑΦΒ 8» έχει δύο εισόδους, μία βαραθρωδή και μία οριζόντια. Αποτελείται από έναν ευμεγέθη, επιμήκη, οριζόντιο ανάπτυξης θάλαμο, επιμεριζόμενο σε δύο χώρους από μία ξερολιθιά. Επί του σύγχρονου δαπέδου βρέθηκε μικρή ποσότητα χειροποίητων και τροχήλατων οστράκων, καθώς και αρκετά θραύσματα κεραμίδων, οστά αιγοπροβάτων και σιδερένια καρφιά. Τα περισσότερα επιφανειακά ευρήματα είναι σύγχρονα. Στα αρχαιολογικά κατάλοιπα εμπίπτει με βεβαιότητα η χειροποίητη κεραμική, στην οποία περιλαμβάνονται σχήματα με εμπίεστη διακόσμηση της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού. Η τροχήλατη κεραμική, εμφανώς λιγότερη, περιλαμβάνει δύο εφνυαλωμένα θραύσματα, από τα οποία το ένα είναι χείλος λεκανίδας που χρονολογείται στην Υστεροβυζαντινή, αν όχι στη Μεταβυζαντινή εποχή.

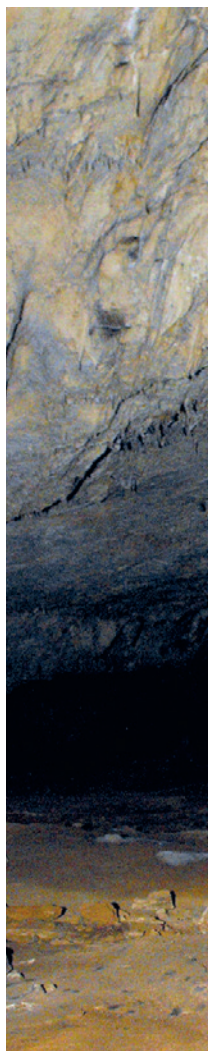
Το μεγαλύτερο τμήμα του σπηλαίου «ΑΦΒ 9» έχει καταστραφεί από παλαιότερους εκβραχισμούς και πλέον σώζεται μόνο η βόρεια απόληξή του (εικ. 8γ). Στις λατυποπαγείς επίχωσεις του, η έκταση εμφάνισης των οποίων αποτυπώνει πιθανότατα και τις αρχικές διαστάσεις του, διαπιστώθηκαν σημαντικές συγκεντρώσεις απολιθωμένων οστών, ως επί το πλείστον κατακερματισμένων και μη διαγνωστικών (εικ. 8α-β). Το παλαιοντολογικό υλικό κατά θέσεις συνοδευόταν από κρυστάλλους χαλαζία, δηλωτικούς της χρήσης του σπηλαίου κατά την Παλαιολιθική εποχή.

06β

07α

06α

06

Σπήλαιο Ορφέα: α. Άποψη του εσωτερικού, β. επιφανειακή συλλογή οστράκων (Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

07

Σπήλαιο Αγίου Γεωργίου: α. Η περιοχή της εισόδου, β. άποψη του εσωτερικού του σπηλαίου (Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

07β

Αρκετά χαμηλότερα, στη βάση σχεδόν του απότομου πρανούς του φαραγγιού, διακρίνεται η είσοδος του σπηλαίου «ΑΦΒ 10», το οποίο δεν ερευνήθηκε.

Ανατολικότερα βρίσκεται το σπήλαιο «ΑΦΒ 11». Αποτελείται από δύο διαδοχικούς αβαθείς κλάδους, που επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω στενού διαδρόμου. Στο λατυποπαγές δάπεδο του δυτικού εντοπίστηκαν απολιθωμένα οστά ζώων, στα οποία περιλαμβάνονται αρτιοδάκτυλα (οικογένεια βοοειδών) και σαρκοφάγα (εικ. 9α–β). Στον ανατολικό κλάδο του και επί της πλακαρής άνω επιφάνειας ογκόλιθοι έχουν διασωθεί εγγράφακες και εμπίστερες βραχογραφίες, με θεματολόγιο που περιλαμβάνει σχηματοποιημένες μορφές, κυρίως τετράποδα ζώα (ελάφια, ίσως αλεπούδες κ.λπ.) και έφιππες μορφές (εικ. 9γ–δ). Μεταξύ τους παρεμβάλλονται πρόσφατα χαράγματα, πιο πρόχειρα και με διαφορετικά θέματα.

Διαμορφωμένο μονοπάτι οδηγεί στο σπήλαιο «ΑΦΒ 12» (εικ. 10α). Έχει δύο εισόδους, μία ευρεία οριζόντια και μία βαραθρόνη. Εσωτερικά της πρώτης αναπτύσσεται ευμεγέθους κύριος χώρος, οριζόντιας ανάπτυξης, πλαισιωμένος από μικρότερους. Στον κύριο χώρο, δύο ογκόλιθοι φέρουν στην πλακαρή άνω επιφάνειά τους βραχογραφίες με χαρακτηριστικά παρόμοια εκείνων του σπηλαίου «ΑΦΒ 11» (εικ. 10β). Στην ίδια περιοχή, βρέθηκε επιφανειακά ελάχιστη τροχήλατη κεραμική, σε ορισμένες περιπτώσεις εφυσωμένη, που ανάγεται στην Ύστερη Αρχαιότητα και μέχρι τα μεταβυζαντινά χρόνια.

Το σπήλαιο «ΑΦΒ 13», λίγο ανατολικότερα, είναι μονόχωρο με ευρεία οριζόντια είσοδο. Επιφανειακά έχουν διασωθεί κατά τόπους υπολείμματα απολιθωματοφόρων επιχώσεων. Το εμφανές οστεολογικό υλικό είναι λιγοστό, κατακερματισμένο και μη χαρακτηριστικό. Επιπλέον, στην περιοχή της εισόδου εντοπίστηκε μεμονωμένη βραχογραφία με θέμα ιππέα, χαραγμένη στη λεία επιφάνεια του μητρικού πετρώματος.

Τα γνωστά σπήλαια της νότιας όχθης είναι πέντε. Συστάδα τριών (σπήλαια «ΑΦΝ 1», «ΑΦΝ 2» και «ΑΦΝ 3») βρίσκεται νότια των ρεμάτων Γουρλιά και Αρκουδόρεμα. Προς το παρόν δεν έχουν ερευνηθεί, ωστόσο είναι γνωστό ότι στο βραχώδες δάπεδο του σπηλαίου «ΑΦΝ 3» έχουν βρεθεί βραχογραφίες παρόμοιες με εκείνες της βόρειας όχθης²⁰.

Τα σπήλαια «ΑΦΝ 4» και «ΑΦΝ 5» βρίσκονται 400 μέτρα περίπου βορειοανατολικότερα, μεταξύ δύο μικρών ρεμάτων που εκβάλλουν στον Αγγίτη. Το πρώτο έχει καταρρεύσει σχεδόν εξ ολοκλήρου. Απέμειναν μικρό μέρος της οροφής, που διαμορφώνει μια εντυπωσιακή φυσική γέφυρα, και η νοτιοδυτική απόληξή του (εικ. 11β). Και στην περίπτωση αυτή, η έντονη λαθρανασκαφική δραστηριότητα έχει διαταράξει σημαντικά τις αρχαιολογικές επιχώσεις. Στη νοτιοδυτική απόληξη του σπηλαίου εντοπίστηκε οστεοφόρος ορίζοντας, ο οποίος περιείχε και κρυστάλλους χαλαζία, κατάλοιπα των παλαιολιθικών ενοίκων του σπηλαίου. Μεταξύ των οστών αναγνωρίστηκαν αρτιοδάκτυλα (οικογένεια βοοειδών) και σαρκοφάγα (οικογένεια αρκτιδών) (εικ. 11α). Απολιθωμένα οστά και λίθινα τέχνηρα βρέθηκαν διάσπαρτα και στο υπόλοιπο σπήλαιο. Το δεύτερο σπήλαιο («ΑΦΝ 5»), διανοιγμένο στο χείλος της απόκρημνης όχθης, είναι μονόχωρο. Δεν εντοπίστηκαν αρχαιολογικά ή παλαιοντολογικά κατάλοιπα.

Συνοψίζοντας, επτά σπήλαια, όλα βόρεια του ποταμού Αγ-

08

Σπήλαιο «ΑΦΒ 9»:
α, β. Απολιθωματοφόρες
επιχώσεις, γ. άποψη
της βόρειας απόληξης
(Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

γίτη, περιέχουν επιφανειακά αρχαιολογικά κατάλοιπα της ύστερης προϊστορίας και των ιστορικών χρόνων (σπήλαια Αλιστράτης, Ορφέα, «ΑΠ 5», Αγίου Γεωργίου, «ΑΦΒ 8», «ΑΦΒ 12», ανώνυμο σπηλαιοβάραθρο). Σε πέντε από αυτά συνυπάρχουν ευρήματα της Προϊστορικής εποχής και της Ύστερης Αρχαιότητας, ενώ σε δύο εμφανίζονται αποκλειστικά προϊστορικά ευρήματα. Η χρήση στους ιστορικούς χρόνους είναι επιβεβαιωμένη για δύο, ενώ ανιχνεύεται σε άλλα τρία. Η μικρή σπηλαιοβία κοινότητα του σπηλαίου Αλιστράτης φαίνεται πως κατά τους υστερορωμαϊκούς χρόνους βρίσκεται στη σφαίρα επιρροής των Φιλίππων. Άλλα σπήλαια χρησιμοποιούνται μάλλον περιστασιακά στη Βυζαντινή και τη Μεταβυζαντινή περίοδο, με τις σχετικές μαρτυρίες, ωστόσο, να είναι εντελώς αποσπασματικές. Στην ευρύτερη περιοχή είναι γνωστά και άλλα σπήλαια με κατάλοιπα της Ύστερης Αρχαιότητας²¹. Συγκριτικά πλουσιότερο και καλύτερα δομημένο είναι το προϊστορικό αποτύπωμα. Η Νεολιθική εποχή αντιπροσωπεύεται τουλάχιστον σε δύο σπήλαια, η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού τουλάχιστον σε τρία και η Ύστερη Εποχή του Χαλκού–Πρώιμη του Σιδήρου σε ένα. Τα σπήλαια του Πετρωτού έρχονται να προστεθούν στα ήδη γνωστά για το αρχαιολογικό τους ενδιαφέρον σπήλαια της ευρύτερης περιοχής εμπλουτίζοντας, παράλληλα, τον ήδη μακρύ κατάλογο των προϊστορικών θέσεων που έχουν εντοπιστεί στη συμβολή των ποταμών Στρυμόνα και Αγγίτη και στην πεδιάδα της Δράμας²².

Επιπλέον, έξι σπήλαια, όλα με εξαίρεση ενός στις όχθες του φαραγγιού, περιέχουν πλειστοκαινικές απολιθωματοφόρες επιχώσεις (σπήλαια «ΑΠ 5», Αγίου Γεωργίου, «ΑΦΒ 9», «ΑΦΒ 11», «ΑΦΒ 13», «ΑΦΝ 4»). Σε δύο περιπτώσεις (σπήλαια «ΑΦΒ 9», «ΑΦΝ 4») συνοδεύονται από την εμφανή παρουσία λίθινων τεχνέργων τα οποία, μολοντί δεν παρέχουν διαγνωστικά χαρακτηριστικά για ακριβή χρονολόγηση, τοποθετούνται με βεβαιότητα στην Παλαιολιθική εποχή. Μελλοντικές και πιο εμπεριστατωμένες έρευνες αναμένεται να εμπλουτίσουν τις γνώσεις μας για το ελλιπές στοιχειοθετημένο παλαιολιθικό παρελθόν της Ανατολικής Μακεδονίας. Βάσει του εξαιρετικά περιορισμένου οστεολογικού δείγματος που εξετάστηκε, η παλαιοπανίδα των σπηλαίων του Πετρωτού περιλαμβάνει αρτιοδάκτυλα ζώα, της οικογένειας των βοοειδών και των ελαφιδών, και σπανιότερα σαρκοφάγα, κυρίως της οικογένειας των αρκτιδών. Η περαιτέρω έρευνα των απολιθωματοφόρων αποθέσεων και η μελέτη του υλικού που θα προκύψει αναμένεται να συμπληρώσουν τον παλαιοντολογικό καμβά της περιοχής, όπως έχει διαμορφωθεί μέχρι σήμερα από τα ευρήματα του σπηλαίου Πηγών Αγγίτη²³, της λεκάνης του Βώλακα²⁴, αλλά και των Φιλίππων ή της Συμβολής²⁵.

Βραχογραφίες εντοπίστηκαν σε τέσσερα σπήλαια του φαραγγιού (σπήλαια «ΑΦΒ 11», «ΑΦΒ 12», «ΑΦΒ 13», «ΑΦΝ 4»). Οι περισσότερες σμιλεύτηκαν παλαιότερα, ενώ άλλες είναι σχετικά πρόσφατες. Το θεματολόγιο των πρώτων περιλαμβάνει ποικιλία σχηματοποιημένων και αφαιρετικών μορφών, κυρίως τετράποδων ζώων και ιππέων. Το περίγραμμα και οι λεπτομέρειες είναι αποδοσμένα με λεπτή εγχάραξη και λιγότερο συχνά με κρούση–εμπίεση. Ανάλογες βραχογραφίες έχουν καταγραφεί σε πολλές θέσεις του βορειοελ-

09

Σπήλαιο «ΑΦΒ 11»:
α. Άποψη του δυτικού κλάδου, β. απολιθωμένα οστά στον δυτικό κλάδο, γ. βράχος-φορέας βραχογραφιών στον ανατολικό κλάδο, δ. βραχογραφίες (Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

10

Σπήλαιο «ΑΦΒ 12»:
α. Άποψη της οριζόντιας εισόδου και του μονοπατιού πρόσβασης από ανατολικά, β. βραχογραφίες (Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

Σπήλαιο «ΑΦΝ 4»:

α. Απολιθωμένα οστά

από τον οστεοφόρο ορίζοντα,

β. άποψη της φυσικής

«γέφυρας» (Φωτογραφικό

Αρχείο ΕΠΣ).

11α

11β

λαδικού χώρου²⁶, με πλησιέστερες ως προς την τεχνική, το θεματολόγιο και την τεχντροπία εκείνες που εντοπίστηκαν στα όρη Παγγαίου και Λεκάνης. Συνολικά ή κατά περίπτωση αποτελέσαν στο παρελθόν αντικείμενο ερευνών, που δεν κατάφεραν, ωστόσο, να τις εντάξουν σε ασφαλές χρονολογικό πλαίσιο ή να τις ερμηνεύσουν πειστικά. Ενδεικτικά οι Mais, Seeman και Συμεωνίδης²⁷ προτείνουν για μερικές απεικονίσεις ζώων και συμβόλων μία χρονολόγηση στην «Εποχή του Ορείχαλκου», ανάγοντας παράλληλα τις απεικονίσεις ιππέων στον 5ο–6ο αιώνα μ.Χ. Σύμφωνα με τον Λ. Χατζηλαζαρίδη²⁸, αρχαιότερα βραχογραφήματα θα πρέπει να θεωρηθούν αυτά που εικονίζουν ελάφια και άλλα ζώα, τα οποία με επιφύλαξη τοποθετούνται στα τέλη της Νεολιθικής εποχής, ενώ το θέμα των ιππέων πιθανόν να είναι βυζαντινό ή μεσαιωνικό. Εν κα-

τακλείδι, αν και πέρασαν 30 ολόκληρα χρόνια από τη συνέντευξη που παραχώρησε για τις βραχογραφίες της περιοχής ο Γ. Χουρμουζιάδης τον Μάιο του 1985 στην εφημερίδα της Θεσσαλονίκης «Πανεπιστημιακά Νέα», μάλλον εξακολουθεί να ισχύει ο τίτλος της: «Η τελευταία λέξη για τα βραχογραφήματα δεν έχει ειπωθεί ακόμη»²⁹.

Οι πρόσφατες έρευνες στο Πετρωτό Αλιστράτης έχουν εμπλουτίσει σημαντικά τη σχετική τράπεζα δεδομένων, συνθέτοντας μια αντιπροσωπευτική αν και όχι ολοκληρωμένη εικόνα για την αρχαιολογική και παλαιοντολογική αξία των σπηλαίων της περιοχής. Αναμένεται με ενδιαφέρον η συνέχισή τους και μέσω αυτών η περιήγησή μας στις υπόγειες διαδρομές αυτού του διαχρονικά, όπως φαίνεται, ελκυστικού πετρώτου.

Σημειώσεις

- 1 Cvijić 1908, σ. 343–345.
- 2 Καταχωρημένο στη βάση δεδομένων για την Ελληνική Φύση «Φιλότης» με την ονομασία «Φαράγγι Αγγίτη ποταμού» και Κωδικό Τόπου AT4011002.
- 3 Η χημική αποσάθρωση των ασβεστολιθικών πετρωμάτων, με τη σύμπραξη νερού και διοξειδίου του άνθρακα, η οποία έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία καρστικών σχηματισμών (εγκοιλών, σπηλαίων).
- 4 Βλ. Ευαγγελίδης 2006, στο λήμμα «Θράκες». Σύμφωνα με τον Δ. Σαμσάρη (Σαμσάρης 1976, σ. 95–97), η Ηδωνίδα εκτεινόταν νοτιότερα, επί της παραλίας ανατολικά της Βισαλτίας και νότια της Οδομαντικής, από τη λίμνη του Αχινού και τις εκβολές του Στρυμόνα μέχρι τον Νέστο ποταμό. Περιελάμβανε δηλαδή το σύνολο του Νομού Καβάλας και το παρόμοιο τμήμα του Νομού Σερρών.
- 5 Συμεωνίδης κ.ά. 1977.
- 6 Συμεωνίδης κ.ά. 1977, σ. 65.
- 7 Στην έρευνα πεδίου συμμετείχαν επίσης ο Ανδρέας Ντάρας, ο Μιλτιάδης Μυτελέτσος, ο Νικόλαος Διάφας. Η συντήρηση του υλικού έγινε από τη Χρυσάνθη Φωτιάδου και την Παρασκευή Μπιλάλη. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στον αρχαιολόγο Σταύρο Ζαχαριάδη, στον αρχαιοζωολόγο Άγγελο Γκοτσίνη, καθώς και στην Επιχείρηση Διαχείρισης Σπηλαίου Αλιστράτης ΑΕ–ΟΤΑ, η συμβολή των οποίων υπήρξε πολύτιμη.
- 8 Τα ιζήματα που προκύπτουν από την απόθεση υλικών αποσάθρωσης, αιωρούμενων στο νερό ή στον αέρα.
- 9 Γιαννόπουλος 2000, σ. 224–227.
- 10 Η ραδιοχρονολόγηση υπολειμμάτων ξυλάνθρακα, που συλλέχθηκαν από το σχεδόν επιφανειακό αρχαιολογικό στρώμα, έδωσε τιμές γύρω στα 3.500 χρόνια πριν από σήμερα.
- 11 Τριβυζαδάκη 2005, σ. 82, αρ. M65.
- 12 Για παράλληλα, βλ. ενδεικτικά στην Άσσηρο (Wardle 1997, σ. 452, εικ. 1.1, 1.3, 1.4 της Ύστερης Εποχής Χαλκού και εικ. 1.2, 1.5, 1.6 της Πρώιμης Εποχής Σιδήρου).
- 13 Ενδεικτικά, βλ. για κεντρική Μακεδονία: Καστανάς Α (Aslanis 1985, σ. 136, πίν. 50), για Ανατολία: Τροία I (Blegen κ.ά. 1950, εικ. 223, 225, 258–261).
- 14 Γιαννόπουλος 2000, σ. 229.
- 15 Κονταξή κ.ά. 2006.
- 16 Καρστική μορφή σε σχήμα λεκάνης που δημιουργείται ύστερα από την κατάρρευση της οροφής σπηλαίου ή την ασβεστολιθική διάβρωση από όμβρια ύδατα.
- 17 Σύμφωνα με την κατάταξη Kapitan για αμφορείς ναυαγίου στην περιοχή του Marzamemi στη νότια Ιταλία (Kapitan 1961, σ. 296–298).
- 18 Ιζήματα αποτελούμενα από θραύσματα πετρωμάτων.
- 19 Τάξη σπληνφόρων θηλαστικών που χαρακτηρίζονται από άρτιο αριθμό δακτύλων στις σπλές, συνήθως δύο ή τεσσάρων.
- 20 Χατζηλαζαρίδης 2000, σ. 143–148.
- 21 Στο σπήλαιο του Αγίου Μάρκου (ή Παναγίας Σπηλαιώτισσας) Πύργων Δράμας έχουν διατηρηθεί αρχιτεκτονικά λείψανα, θραύσματα αγγείων και παρακλιτικές επιγραφές που ανάγονται στη Μεσοβυζαντινή (11ος–12ος αι. μ.Χ.) και Μεταβυζαντινή περίοδο (Παπαθανασίου 2013, σ. 315–318). Σπήλαια με διάσπαρτη χρηστική κεραμική της Βυζαντινής εποχής είναι του Γιακούρ Ντερέ, κοντά στη Μικρόπολη Δράμας (Μυτελέτσος / Σύρος 2011), και των Πηγών Αγγίτη Δράμας (Τρανταλίδου 2013, σ. 82), αμφότερα σε μικρή απόσταση από το Πετρωτό.
- 22 Γραμμένος / Φωτιάδης 1980.
- 23 Koufos 1981· Τρανταλίδου 2013, σ. 47–82.
- 24 Sickenberg 1968.
- 25 Doukas / Athanassiou 2003, σ. 98–99.
- 26 Χατζηλαζαρίδης 2000.
- 27 Mais κ.ά. 1978, σ. 76.
- 28 Χατζηλαζαρίδης 2000, σ. 258.
- 29 Φύλλο 29, σ. 11, 14.

Βιβλιογραφία

- Aslanis 1985: Aslanis I., *Kastanas. Die Frühbronzezeitlichen Funde und Befunde* (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, 4), Berlin 1985.
- Blegen κ.ά. 1950: Blegen N.C. / Caskey J. / Rawson M., *Troy. Vol. I: The first and the second settlement*, London 1950.
- Γιαννόπουλος 2000: Γιαννόπουλος Β., *Συμβολή στη μελέτη σύγχρονων και παλαιών περιβαλλόντων των πλέον σημαντικών ελληνικών σπηλαίων*, διδ. διατρ., Τμήμα Γεωλογίας Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2000.
- Γραμμένος / Φωτιάδης 1980: Γραμμένος Δ. / Φωτιάδης Μ., «Από τους προϊστορικούς οικισμούς της Ανατολικής Μακεδονίας», *Ανθρωπολογικά* 1 (1980), σ. 15–53.
- Cvijić 1908: Cvijić J., *Grundlinien der Geographie und Geologie von Mazedonien und Alt-Serbien. Nebst Beobachtungen in Thrazien, Thessalien, Epirus und Nordalbanien*, Gotha 1908.
- Doukas / Athanassiou 2003: Doukas C.S. / Athanassiou A., «Review of the Pliocene and Pleistocene Proboscidea (Mammalia) from Greece», *Deinsea* 9 (2003), σ. 97–110.
- Ευαγγελίδης 2006: Ευαγγελίδης Δ., *Λεξικό των Λαών του Αρχαίου Κόσμου*, Θεσσαλονίκη 2006.
- Kapitan 1961: Kapitan G., «Schiffsfrachten antiker Bausteine und Architekturteile vor den Küsten Ostsiziliens», *Klio* 39 (1961), σ. 276–318.
- Koufos 1981: Koufos G., «A new Late Pleistocene (Würmian) Mammal locality from the basin of Drama (Northern Greece)», *Scientific Annals, Faculty of Physics and Mathematics, University of Thessaloniki* 21 (1981), σ. 129–148.
- Κονταξή κ.ά. 2006: Κονταξή Χρ. / Γιαννόπουλος Β. / Καζνέση Α., «Το σπήλαιο του “Ορφέα” Αλιστράτης Σερρών και η ευρύτερη περιοχή: πρώτες σπηλαιολογικές και αρχαιολογικές έρευνες», στο Π. Αδάμ–Βελένη / Κ. Τζαναβέρη (επιμ.), *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη* 18 (2004), Θεσσαλονίκη 2006, σ. 57–62.
- Mais κ.ά. 1978: Mais K. / Seeman R. / Συμεωνίδης Ν., «Βραχογραφίες σε σπήλαια της περιοχής Αλιστράτης Σερρών», *Δελτίο Ε.Σ.Ε.* XV/1 (1978), σ. 71–77.
- Μυτελέτσος / Σύρος 2011: Μυτελέτσος Μ. / Σύρος Α., «Επιφανειακές έρευνες στο σπήλαιο Γιακούρ Ντερέ Μικρόπολης Δράμας το έτος 2011», *Αρχαιολογικό Δελτίο* 66 (2011), Β2 Χρονικά, σ. 1082–1085.
- Παπαθανασίου 2013: Παπαθανασίου Ευ., «Η υπό του οσίου Γερμανού ιδρυθείσα μονή της Θεοτόκου της Σπηλαιώτισσας στο καπετανίκιο της Ποπολίας», στο Χρ. Φαράκλας (επιμ.), *Πρακτικά της Ε΄ Επιστημονικής Συνάντησης: Η Δράμα και η περιοχή της (Ιστορία και Πολιτισμός), Δράμα, 18–21 Μαΐου 2006*, Δράμα 2013, σ. 301–380.
- Σαμσάρης 1976: Σαμσάρης Δ., *Ιστορική γεωγραφία της Ανατολικής Μακεδονίας κατά την αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 1976.
- Sickenberg 1968: Sickenberg O., «Die pleistozänen Knochenbrekzien von Volaks (Griech. Mazedonien)», *Geol. Jahrbuch* 85 (1968), σ. 33–54.
- Συμεωνίδης κ.ά. 1977: Συμεωνίδης Ν. / Δηλαράς Γ. / Τσιμπάνης Ε. / Παπαδόπουλος Γ. / Κωνσταντακάτος Α., «Σπήλαιο Αλιστράτης Σερρών», *Δελτίο Ε.Σ.Ε.* XIV/1 (1977), σ. 64–81.
- Τρανταλίδου 2013: Τρανταλίδου Κ., «Στις όχθες του ποταμού Αγγίτη: Στοιχεία από το περιβάλλον της Λεκάνης της Δράμας κατά τους προϊστορικούς χρόνους», στο Χρ. Φαράκλας (επιμ.), *Πρακτικά της Ε΄ Επιστημονικής Συνάντησης: Η Δράμα και η περιοχή της (Ιστορία και Πολιτισμός), Δράμα, 18–21 Μαΐου 2006*, Δράμα 2013, σ. 41–156.
- Τριβυζαδάκη 2005: Τριβυζαδάκη Α., *Η κεραμική της οικοδομικής νησίδας 4 της παλαιοχριστιανικής πόλεως των Φιλίππων*, διδ. διατρ., Φιλοσοφική Σχολή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2005.
- Χατζηλαζαρίδης 2000: Χατζηλαζαρίδης Λ., *Προϊστορικά Βραχογραφήματα στη Βόρεια Ελλάδα*, διδ. διατρ., Φιλοσοφική Σχολή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2000.
- Wardle 1997: Wardle K.A., «Change or continuity: Assiros toumba at the transition from bronze to iron age», στο Π. Αδάμ–Βελένη (επιμ.), *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη* 10Α (1996), Θεσσαλονίκη 1997, σ. 443–460.